

ÉVFORDULÓK

Emlékezés Karacs Terézsre

A demokratikus nőnevelés és a reformkor egyik legkiválóbb gondolkodója 1892. október 9-én hunyta le örökre a szemét és indult el a minden élők útján, ahogy ő maga mondta, Békésről békésen, egy munkában gazdag élet után, a megnyugvás és a feledés ösvényein. Életét felidézve próbálunk a múlt idővel dacolni.

Karacs Teréz 1808. április 18-án született Pesten. Szerény körülmények között élő, de nemzete haladásáért, kulturális felemelkedéséért minden lehetőt megtévő, az akkori Pest magyarosodásáért küzdő református nemesi családban, a későbbi életét meghatározó kivételesen szerencsés körülmények között nőtt fel. Virág Benedek közkeletűvé vált szavaival „Karacs Tuskulánium”-nak nevezték házukat. Apja, Karacs Ferenc európai hírű térképészítő és rézmetsző művész volt. Anyja, Takács Éva a nők művelődési jogáért a Tudományos Gyűjtemény hasábjain folytatott tollharcával hívta fel a figyelmet nőnevelésünk elmaradott állapotára. Széchenyi István gróf a honunk szebb asszonyainak ajánlott Hittel dedikált példányával tisztelte meg. Házuk leggyakoribb látogatói közé tartozott: Kulcsár István, Fáy András, Horvát István, Virág Benedek, Kazinczy Ferenc, Vitkovics Mihály, Cseh Szombathy János, Garay János, Vajda Péter, Vörösmarty Mihály és Kölcsey Ferenc. Hosszabb ideig lakott náluk többek között Katona József és Kisfaludy Károly. Karacsék egykori pesti Ősz utcai (ma Szentkirályi u. 23.) házának helyén emléktábla figyelmeztet valamikori lakóira.

Teréz negyedik leányként született, fiút váró anyja nagy bánatára, aki az anyakönyvbe sem engedte bejegyeztetni, pedig keresztapja a későbbi püspök, Báthory Gábor volt. A családban négy leány és két fiú ért felnőtt kora, három leány apró gyermekként halt el. Teréz születésének idején náluk lakott családjával a Napóleon elől menekülő Márton József, a bécsi egyetem magyar nyelvtanára. Teréz 8 évesen gyakran látta a Széna (ma Kálvin) téri református imaházba járó Hermina főhercegnőt, József nádor feleségét, akitől sokat reméltek a magyarok. Ő tette le a templom alapkövét, de már 1817-ben meghalt, vele egy időre ismét sirba szállt a vallásszabadság ügye. A templom melletti iskolában a segédlelkész tanított, temetés és más egyházi teendők miatt gyakorta hazaküldték a tanulókat. Pesten akkor csak ott tanítottak magyarul, a Hármas kistűkör volt tudományuk kútforrása. A hazai történelmet és földleírást tanították, térképekkel évről évre atyja látta el az iskolát. Oszatlan, koedukált iskola lévén, Terézt a tanító sokszor felkérte a térképek magyarázására, míg ő a kisebbekkel foglalatzkodott. Karacs Teréz még idős korában is csak tisztelettel emlékezett vissza tanítóira. 1814-től 1819 húsvétjáig járt iskolába, tanulótársa volt: Csécsi Nagy Erzsébet Tóth Gáspárné, aki Petőfi első munkáinak kinyomtatását elősegítette és Somogyi Károly, a szegedi Somogyi Könyvtár alapítója. Édesanyja betegeskedése miatt kisebb testvéreit neki kellett ellátnia, Mária nővere már távol volt férjénél. Nyugtalanuló anyját az apja vigasztalta: „Többet tanul tőled Teréz, mint az iskolában tehetne!”

Édesanyja korán felkeltette az irodalom, a művészet, a tudomány iránti érdeklődését. A kislány elsajátította a házimunkát: a fehérneművarrást, a szakácművészetet. Testvéreivel együtt atyjuk térképeinek színezésében is segítettek, amiért külön fizetséget kaptak, hogy önálló gazdálkodáshoz szokjanak. Tízéves korában járt először a budai várszínházban. Seregélyesi lelkészné nővérüket meglátogatva, útközben Fehérváron a színházi előadást is megnézték, ahol Komlóssy néval találkozott, kinek az anyja hazai szövésű vászonnal kereskedett. Vele szülei is élénk kapcsolatban álltak, mert mindenből hazai készítményeket vásároltak. Még 1819-ben, Pesten is találkozott a fehérvári színészekkel, közülük Benke

¹Bővebben lásd Honismeret 1988. 3. szám: *Karacs Zsigmond*: Karacs Ferenc és munkássága.

József, Murányiék, Kántorné és Szentpétery ebédre is hivatalos volt Karacséknál. Terézt szülei barátaihoz is elvitték, a gyerekeket különösen szívesen látta Virág Benedek, Pethe Ferenc, Döbrentey Gábor. Gyakran részt vettek Fáy András András-napi főt szüretein. 1824-ben tíz hónapot töltött Mártonéknál Bécsben, ahol németül is megtanult.

1828-ban apja barátjánál, Szabó Pál mezőtúri lelkésznel ismerkedett meg Jakab Antallal, akinek már gazdag menyasszonyjelöltje volt. Vendéglátói útját állták vonzalmuk kiteljesedése, Teréz nem is ment soha férjhez, Jakabbal haláláig leveleztek. 1829-ben Benke József Bécsbe indulva Juci lányával (Jókainé Laborfalvi Róza) Karacséknál töltött pár napot. Bejelentette, a siralmas magyar állapotok miatt leányát német színi iskolába adja. „Szülőim nem helyeselték – írja Karacs Teréz –, mi, nővérek is megforgattuk szegény Jucit, élcelve a leendő német színésznő felett. És ő józú kacagás közt megfogadta, hogy csak magyar marad örökre.”

Karacsék közismertek voltak a magyar színészek előtt. 1833-ban egy hajóból kiszállva Kántorné Engelhardt Anna örömmel ismerte fel a három Karacs leányt, s így biztatta a többieket: „Íme látjátok ezen fiatal magyar leányokat! A velük való találkozás kedvező jöslat, Karacsék leányai ők. A Karacs pár már e század kezdete óta jár a színházba, biztató jelül küldte az ég őket elébünk!” Budán még az évben Döbrentey és Fáy igazgatásával létrejött a magyar színészet. A Karacs lányok Árpád fivérékkel gyakran jártak kirándulni a budai hegyekbe, ott ismerkedtek meg Táncsicsal is. Déryné tölgyfalevelekből font koszorút tett Teréz fejére, „Éljenek az írónők!” kiáltással.

Karacs Teréz már 1825-től forgatta a tollat, s 1830-tól írt a Regélőbe, a Rajzolatokba, az Életképekbe és a Honderűbe „beszélyeket”. Apja távolabbi kirándulásokra is elvitte, így alkalom adódott hosszabb levélírára barátainak, de vágyat is ébresztett benne, újabb és újabb vidékek megismerésére. Egy barátja által két évet tölthetett Szombathely körül nevelőként, honnan Sökútra, Tarcsára, Körmendre és Németújvárra valóságos tanulmányutakat tettek, „nemkülönbén Bécsben is volt alkalmam tanulmányozni a német nevelétséget”.

Első színdarabját 1833-ban írta I. Lajos szerelme címmel, melyet az ötvenes években Miskolcon előadtak. 1834-ben újabb két darabot írt: Játékszíni terv és a Szerelem elvet győz, ez utóbbit a Nemzeti Színház 40 Ft jutalomban részesítette. 1837 és 1845 között csak időnként tartózkodott Pesten. Az 1838-as nagy pesti árvízben Wesselényi Miklós báró segített a családot menteni. A Karacs-ház kibírta az árvizet, a családot azonban hármas tragédia sújtotta: előbb Karacs Ferenc halt meg, majd az ifjabb Ferenc, s végül az orvosanhallgató Árpádot is elvitte az árvíz után kitört járvány. Teréz Vas megyéből, hol rengeteget írt, hazatért a szomorú szülői házhoz. Ám alig pihent meg, Kállay István, a máramarosi kincstári birtokok adminisztrátora hívta meg Máramarosszigetre, hol hat évet töltött a szép műveltségű család körében nevelőként. „Lövey Klárát Máramarosban, Szigeten 1840-ben tanultam ismerni s újsza jelleméért barátilag szeretni, s kihez még most is, negyvenegy év után, . . . szilárd barátság köt, . . . még távolabbi Kufsteinből is megkaptam sorait.” Találkozott a Szigeten szereplő Dérynével, „Tudatám velem, hogy hiszen éppen szép, kényelmes állásom van több alkalmam írni, hogy minő élvezetesen ismeret gazdag utazásokban részesülök”. „Soha sem tartottam magamat írónőnek, én csak írogató voltam, ki a magam és nőársaim okulására és mulattatására szívem sugallata szerint írogattam.” „Elbeszéléseinek a komoly pedagógiai háttér, mély nemzeti érzés, rendkívül fejlett erkölcsi érzék, ízlés és józan életszemlélet a fő értékei” – írja róla késői méltatója, Evva Gabriella 1948-ban. Rövid idő alatt a korabeli szépirodalom legnépszerűbb művelője lett. 1843-ban a látogatáson nála lévő Róza nővérével egy talpfából összerótt tutajon még egy nyaktörő vízi útra is vállalkozott. Később Löveyt és az ugyancsak Szigeten megismert Hanák János kegyesrendi tanárt Karacs Teréz ajánlására alkalmazta Teleki Blanka nevelő intézetében.

1845-ben írta az Életképekben, hogy állítsanak magyar iskolákat a nagyobb leányok számára. A cikk hatására kereste fel De Gerando Agostonné, hogy a francia király unokája nevelésére meghívja. Ezt ugyan elutasította, de ezáltal ismerkedett meg Teleki Blankával, s ugyanekkor a miskolci református egyház is meg akarta nyerni felállítandó leánytanodája vezetésére. Ez évben édesanyja is elhunyt, s ezután Pesten marad. A megözvegyült Kállay Istvánné Benjámín fia (a későbbi pénzügyminiszter, a szerbek történetének írója) mellé a ő tanácsára fogadja nevelőnek Táncsics Mihályt. Teleki Blanka kérte, segítse őt az általa tervezett főrangú leányok nevelőintézetében, de ő már elígérkezett Miskolcra, maga helyett Lövey Klárát ajánlotta, mivel Teleki Blanka mindenképpen magyar leányt akart „fő

segédnőként". Ezek után Teleki Blanka felkérte, hogy legalább addig legyen a vendége, míg pesti lakos marad. „En 1845 év utolsó havában az Ósz utcai szülői házunkból Teleki grófnőhöz mentem, s 1846 július végéig nála laktam, . . . jeles könyvtárral ellátott szoba lévén külön használatomra . . . Brunsvik Teréz grófnőhöz (Teleki Blanka nagynénjéhez) majd minden este elmentünk teázni. . . . Ő egész lelkesedéssel ölelt fel engemet, mint leendő nevelőnőt, s egész vágygal vezetett mindenhová, hogy az elébem nyíló növeldei pályára lelki kincseket gyűjtösek. . . . En eddig kitünő képzettségű szeretett anyám jó irányú nevelése, oktatása által kifejtett képzetéseim alapján és a külföldnek nevelészetű irodalmának olvasásából merítgetém pályámra szükséges tanulmányomat, s ebből igyekeztem a magyar leányok nevelésére alkalmazható kivonatot készíteni. Egyszóval az akkor még hiányzó képezdek helyett, magam tanítgattam magamat.” 1846 januárjában tartott Pestalozzi emlékünnepeyre Brunsvik Teréz meghívott vendég volt, „s ő engemet is magával vitt, mint a már e pályára jelölt egyént”. Búcsúemlékül Teleki Blanka, De Gerando Agoston francia írónak Erdély és lakosai című németül megjelent munkáját ajándékozta: „Karacs Teréznek Blanka emlékül Pesten júl. 31-én 1846.”

Soltész Nagy János, a miskolci református egyház segédfőgondnoka azzal a kéréssel hívta meg Karacs Terézt „vezér tanítónőnek”, hogy olyan leányokat neveljen, akik majd képesek lesznek „valódi férfiakat” nevelni. Papp János, akit még Szigetről ismert, akkor a miskolci református liceum igazgatója írta neki: „mennyire tölem telhetni fog, segédkezet nyújtani mindig kész leendek . . .” Hivatalának elfoglalása előtt Néhány szó a nőnevelésről című tanulmányában demokratikus elveiről tesz tanúbizonyságot. Nemcsak nemesi, hanem polgári, sőt országos, minden rétegre kiterjedő nőnevelési hálózatot tart ideálisnak. Később miskolci intézetében állandóan helyet adott 8–10 vagyontalan, nem nemesi származású leánynak. Egyúttal nemcsak a rendi kiváltságok ellen, hanem a nők egyenjogúsításáért is küzd, munkavállalási és hivatalviselési jogot követel számukra. Fő követelése: a tanítás nyelve magyar legyen. Három utcai és két udvari szoba az, ahol 1846. szeptember 8-án megnyitott a miskolci nőnevelő intézetet 69 növendékkel. „Az elméleti tanokat magam adám elő, mivel jövedelmemből nem lettem volna képes férfi tanárt fizetni.” Karacs Teréz azt a 400 forintnyi örökségét, amiből öreg napjaiban gondtalanul élhetett volna, mindjárt az első években ráköltötte az intézetre. Oktatási eszközökkel alig voltak ellátva, a földrajzot és a történelmet atyai öröksége által „szemléltethetően adhattam elő a jó térképek segítségével”. A növendékek előtt, mint később bevallották, mesésrűnek tűnt, hogy őket elméleti tanokban nem férfi, hanem nőoktató vezesse. 1847. július 4-én az avasi templomban volt az első évet lezáró nyilvános vizsga. Palóczy László, a református egyház segédfőgondnoka, 1848-ban miskolci követ, az ünnepélyes aktust szándékosan tűzte az „Északamerika függetlensége” napjára. „Mi is leráztuk sötét előítéleteink láncait, megnyitottuk a tudás templomát leányainknak. (. . .) Csak azon nép vallhatja magát szabadnak, függetlennek, hol a nő egyenlő műveltségben részesülve a férfival, józan okoskodása vezérli női kötelességei teljesítésében.”

Lankadatlan buzgalma és hivatásérzése a szabadságharc idején sem engedte felosztalni az intézetet. Növendékei néhány nap alatt 123 pár fehérneműt varrtak meg a honvédek számára. 1848-ban egyetlenként a sok férfi közt részt vett az első egyetemes tanítógyűlésen. Kossuth és Szemere az országos nőnevelde élére ajánlják, ám e magas tisztségre nem tartja magát elfogadhatónak. Miskolcon terjeszti Táncsics lapját, a Munkások Újságát. Amikor 1849. március elsején a sebesültek „az utcán sorba fekvő nyögtek”, Tóth János szabónővel Karacs Teréz gyűjteni indult egy kórház felszerelésére, a gyűjtőfüzet sok, íráshoz nem szokott adományozó asszonykér nyomát őrzi. Szalmazsák, derékalj, vánkos, lepedő, ing, lábravaló, paplan, nyoszolya, törülköző, pólya, tépis – olvashatjuk a rovatokat. Gyűjtéséről az országos sajtó is hírt adott. A július 4-én bevonuló oroszok ellenében is sikerült intézetét megvédenie. Könyörgésére a németül tudó orosz ezredorvos így szólt: „En is atya vagyok, ez ne történjék meg egy nőnevelő intézettel.”

Karacs Teréz miskolci intézete a szabadságharc után is fennmaradt, a pénztelen és zavaros időkben olyan hírnevet szerzett, hogy a vidéki városokból küldöntségek mentek megtekinteni. Anyagi gondjai enyhültek némileg, amikor elvei ellenére vidéki földbirtokosok lányait elfogadta bentlakónak és ezzel néhány szegény leány ingyenes oktatása is lehetővé vált. Nagy Gábor, a szabadságharc után bujdosni kényszerült sógora két gyermekét is Teréz nevelte. Takács Ádám néven beáll színésznek, miskolci szereplése alatt adták elő Karacs Teréz darabját. 1853-ban pedig sógora összes műveit is kiadta, melynek második kötetét Karacs Teréz „Hálás növendékeinek anyai szeretettel” ajánlotta. Később tovább nehezedtek az intézet fenntartásának lehetőségei, az egyház erejét a fiúliceum főgimnáziummá való

fejlesztése kötötte le, még a nőnevelő intézetnek szánt alapítvány évi 300 forintnyi kamatát is felhasználta, s csak Karacs Teréz áldozatkészsége tartotta fenn az intézetet. Örökségét teljesen elköltötte. Tizenhárom évig működött Miskolcon és ezalatt 855 növendéket nevelt és tanított. 1859. július 4-én tartotta utolsó záróvizsgáját.

Több helyre hívták, Szatmárra, Debrecenbe. Kolozsvárra 1859 januárjában hívta meg Herepei Gergely református esperes a belvárosi leányiskolába, ahová Karacs Teréz működésével kívánták felsőbb leányosztályokat szervezni. Augusztus első napjaiban érkezett meg Erdély fővárosába, hol bővülő munkakörre és nagyobb jövedelemre volt kilátása. Híre és népszerűsége már érkezése havában több mint száz növendéket vonzott, kiket három osztályra osztottak. Kézimunkára mindegyik osztályban tanították a növendékeket. Harmadikban Karacs osztályában még magyar és német nyelvtant, irodalmat, helyesírást, fogalmazást, történelmet, földrajzot, természettant, számtant, éneket és szépírást tanultak. Karacs híre az összes felekezet leányait vonzotta és előzönlötték az intézetet, a miskolci létszámnak csaknem kétszeresével kellett foglalkozniuk. A második tanévben már negyedik osztályt nyitottak, s ugyanekkor mintegy húsz bennlakó növendéket is fogadtak. Csakhamar szűknek bizonyult az iskolának kijelölt épület. Karacs Teréz minden erőfeszítése ellenére az egyháztanács anyagi gondjai miatt nem talált megoldást, így az 1862-ik tanév végén lemondott. A maradásra biztató küldötségeknek azt mondta, nem távozik „ha olyan szállást nyer az intézet, mely a növendékek egészségét nem kockáztatja”. Nem állhatva ellen a kolozsvári szülők kérésének, magánnevelő intézetet nyitott 45 nagyobb leánynövendék részére, akiknek 1863 augusztusában tartotta „tanszemléjét”.

Kolozsvárról „1863 december elején távoztam el, hogy Kendi-Lónán gróf Teleki Miksa két leányának nevelését átvegyem, mely megtisztelő állásomra már egy év előtt meghívtak s csak oly feltétellel fogadtam azt el, hogy működésem időtartama két év legyen. A kis grófnők mellé már régebben szerződöttem volt barátnőm: Lövey Klára, ki azon időben Párisban képezte magát; mert a terv az volt, hogy a kis grófnők is nagynénjüknél: gróf Teleki Blankánál künn fognak neveltetni, de az ott – Párisban – elhalván: a terv változtatva lett; ennél fogva örömmel vállaltam át azon pár évre a kedves gyermekeket, hogy őket szeretett barátnőmnek annál későbbben adhasam át”!

1865-ben Erdélyből visszatért Pestre, ott akarván meghalni, ahol született. Alig melegeedett meg, máris több helyre hívták nevelőintézeti vezetőnek: Máramarosszigetre, Szatmárba, Győrbe. Korára tekintettel ezt már nem vállalta. Házhozjáró tanítóként magánórákon „adhattam tanítást nyelv- és irálytanból, nemkülönbén hazai történelemből és földrajzból. Növendékeim közt . . . a kedves Szél Piroska, Arany János unokája . . . 1865-től 1877-ig volt Budapesten magántanítványom talán 130”. A drága fővárosban nehezen bírta szükségleteit fedezni, ezért unokahúgai hívására 1877. május 2-án Kiskunhalasra költözött. „Itt kedves Mari nénem . . . két lánya nevelő volt a helvét hitvallású egyház felsőbb leányiskolájában: Hoffer Mari és Teréz. . . . Ők évek során át nálam növekedtek Miskolcon.” Arany Jánosné biztatta, tegye közkincsé emlékeit, szüleiről, a „nemzet napszámosságáról” és a saját életéről. Felfedezték az irodalomtörténészek és egyre több század eleji adatot kértek tőle. Napilapok, pedagógiai folyóiratok szívesen adtak teret írásainak. 1885. július elsején bal fele bēna lett. Utolsó éveit rokonainál, Békésen töltötte. Egészsége javultával a nyolcvanadik évébe lépő Karacs Terézt a főváros népművelőinek testülete az új városháza dísztermében ünnepelte és Karacs-alapítványt létesítettek az Eötvös Egyesületnél, melynek kamatait majd az elaggott tanítónők élvezik.

1888-ban Aradon megjelenik A régi magyar színészettről című kis kötete, 1889-ben pedig Békésen a Beszélyek első kötete, becaranyozva az agg író nő életé alkonyát. Ez évben megövegyül az unokaöccse és Kecskeméti Ferenc lelkes veszi gondjaiba Karacs Terézt. Utolsó évét csaknem végig ágyban töltötte a békési református parókián.

1892. október 9-én újabb szélütés érte, s csendes elalvással távozott e földi világból, hol oly sokat küzdött hazája és nőtársai felemelkedéséért.

Karacs Zsigmond